

Taranenko S. The street network of Kyiv Podil: from the beginning of formation to recent time

The paper deals with the beginning of formation and development of the street network in Podil. The beginning of its formation correlates with the time of peopling of Podil, late 9 – early 10 century. It was developed during the Ancient Russ time. Crucial transformations occurred after 1811, when the street network was re-planned and generally preserved in this state till recent time.

Key words: Kyiv Podil, street network, ancient landscape, archaeology.

[надійшло до редакції: 15.09.2014 р.]

УДК94(477.51)«17/18»:726.7

Олександр ТРИГУБ
(Чернігів)

З історії ремонтів будинку Колегіуму в Чернігові у ХІХ ст.

На території чернігівського Дитинця на залишках стародавнього валу височить ошатна споруда, відома в спеціальній літературі під назвою «будинок Колегіуму». Традиційно вважається, що саме тут знаходився у 1700–1776 роках навчальний заклад – чернігівський Колегіум. Однак давні джерела й останні дослідження науковців переконливо довели, що заняття учнів Колегіуму проводились не лише в цій будівлі, але й у інших приміщеннях, зведених з цією метою в південно-західній частині кафедрального Борисоглібського монастиря [19]. Сама ж споруда являла собою архітектурний комплекс, що формувався протягом XVII–XVIII ст. До його складу входили трапезна церква в ім'я Всіх Святих і сорокаметрова дзвіниця з церквою «под колоколы» на честь патронального святого гетьмана Івана Мазепи – Іоанна Предтечі. Чернігівський дослідник А.К. Адруг на підставі порівняльного аналізу дійшов висновку про причетність до зведення будинку Колегіуму відомого московського зодчого Д.В. Аксамитова [1, с. 71].

Після ліквідації Борисоглібського монастиря в 1786 р. необхідність у його архітектурному ансамблі, що розташовувався в самому центрі міста, зникла. Відтак, більша частина колишньої монастирської забудови була зруйнована, а споруди, що вціліли дістали нове призначення. Роботи з їх «перепрофілювання» проходили під наглядом чернігівського губернського архітектора А.І. Карташевського й асесора Будівельної експедиції Чернігівської казенної палати Р.І. Марковича.

У колишній трапезній Всіхсвятській церкві було вирішено облаштувати архів губернського правління та комору казенної палати. Як відзначив у своєму рапорті від 9 січня 1797 р. губернський скарбник О. Навроцький, в «бывшем архиерейском здешнем доме под трапезною имеется способный для хранения денежной казенной суммы каменной амбар» [12, арк. 1]. 8 травня того ж року було вирішено «к прежде отведенным двум кладовым отвести еще таковые же, и в оных, также и в прежде отведенных, укрепить окошки железными лучшими решетками, а в имеющихся при них для счету денег покоях, по подчинке, печь сделать, двери и к тому нужное должным порядком поисправит» [12, арк. 11 зв.]. Під час цих будівельних робіт у товщі стін споруди були виявлені потаємні ходи, про що 9 жовтня 1797 р. писав у своєму рапорті А.І. Карташевський: «подле кладовой губернского казначейства и приказа общественного презрения в стенах име-

тця проход, для безопасности коего нужно закрыть оный кирпичом, а вместо того сделать для свету окошко и вставить в оное железную решетку, которую можно употребить имеющуюся от разборки старого каменного здешнего магистрата» [12, арк. 21].

Ремонтні роботи з переобладнання колишніх монастирських приміщень для потреб губернських установ тривали до початку XIX ст. Крім того, виникла додаткова необхідність влаштувати під'їзд з півдня. З цією метою огорожа довкола соборного погосту була встановлена так, що будівля Колегіуму залишилися поза нею. Представники духовенства, втім, не збиралися миритися з втратою споруди. Тривале листування, щодо повернення її завершилося лише 1823 р. зобов'язанням місцевої влади виплачувати соборному причту по 200 руб. з міських прибутків «в вознаграждение недостатков в помещении жительство» [17, с. 529].

Сама споруда на той час вже потребувала ремонту. Підготовлений 16 серпня 1818 р. перелік необхідних робіт містив наступні відомості:

В колокольне, под коєю в нижнем этаже и погребях хранится архива губернского казначейства, а в верхних этажах – архивы губернского правления:

Штукатурка во многих местах по стенам и карнизах опала, следует оное справить и все стены побелить.

В лестницу ведущей к колоколам ступени кирпичные перекрытые досками, коих всех 49, все обветшали и развалились, там же два полы под колоколами дощатые вовсе ветхи, следует все ступеньки и полы вновь переделать и вставить новые переводины

Связи и подставы деревянные под большим колоколом некоторые попорчены, следует переделать, а старые порядочно укрепить.

Купола и кровлю нижнюю перекрасить вновь зеленою масляною краской по два разы, а крест – вызолотить малярским золотом [13, арк. 3 зв. – 4].

Для проведення зазначених робіт необхідна була сума 1679 руб. [13, арк. 10–11].

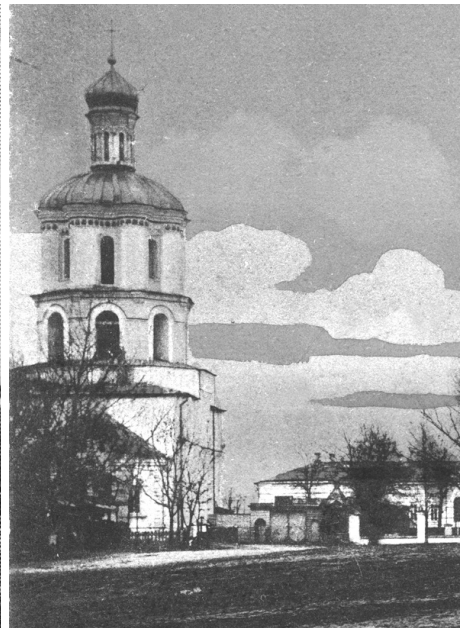
Наступного разу до питання поновлення споруди повернулися вже на початку 1830-х років. Зокрема, 31 серпня 1834 р. після огляду дзвіниці було зазначено: «что же касается до колокольни, то она состоит из двух этажей, кои по смете назначены к починке, а под колокольнею строение особо квадратное также в два этажа, которая часть занята архивом казенной палаты и приказа общественного презрения с караульною для солдат и присяжными казначейскими». За пропозицією Чернігівського єпископа Володимира, в нижніх поверхах під дзвіницею необхідно було підправити «обрушившиеся карнизы и штукатурку наружную» [15, арк. 1–2]. Окрім того, 9 жовтня 1834 р. місцеве губернське правління повідомило про необхідність «исправление деревянной крыши примыкающей к колокольне, [которое] занято кладовою уездного казначейства, а комнаты внутри колокольни – архивом казенной палаты и приказа общественного презрения. Таковая подчинка кровли произведена была для избегания дальнейших при том важнейших повреждений, теми местами [мається на увазі установами – *авт.*], которые занимают сие здание и комнаты в колокольне» [16, 1–2 зв.]. Зазначений ремонт за розпорядженням чернігівського цивільного губернатора М.І. Жукова від 4 вересня 1835 р. було доручено провести міщанину п. Добрянку В. Ізотову, умови якого на виконання зазначених робіт на суму 494 руб. були визнані «для казны выгодными» [16, арк. 23–23 зв.].

Одночасно було прийнято рішення і про ремонт самої будівлі. 14 травня 1835 р. помічник губернського архітектора О.Є. Куцевич представив відповідний кошторис на ре-

монт «Каменного корпуса при соборной колокольни, занимаемого архивом губернского правления и казенной палаты, в коем штукатурка, местами обвалившаяся и отстала, почему нужно таковую оббить и вновь поштукатурить и побелить, карниз подчинить, по местам течи исправить, покрасить вновь красною на масле краскою» [16, арк. 23–26].

Уже за рік – 23 квітня 1836 р. губернське правління звернулося до місцевої будівельної комісії з проханням підготувати кошториси на проведення ремонтних робіт для укріплення ґрунту біля соборної дзвіниці, адже «с валу, разрытого для дороги около соборной колокольни, земля с стен обрушивается, которую как для благовидности, так и для укрепления горы нужно выложить дерном» [3, арк. 1]. Здійснювати нагляд за «обделкою откоса насыпи у соборной церкви в Чернигове» 31 серпня 1836 р. було доручено поручику фон дер Палену [3, арк. 9–10].

Через 10 років існування будівлі Колегіуму взагалі виявилось під загрозою. 23 жовтня 1846 р. керівник будівельного відділу шляхів сполучення полковник Штендер

Будинок Колегіуму в Чернігові. Фото кінця XIX ст. (ліворуч) та початку XX ст. (праворуч)

представив у губернську будівельну комісію рапорт про результати огляду ним трапезної церкви Всіх Святих, у якому зазначив:

<...> по тщательном освидетельствовании упомянутого строения, я нашёл в подвальной части строения вообще все перемички над дверями разрушенными, своды в пятах и замках повреждёнными и разрушающимися, и от разрушения кирпича в сводах образовались сквозные щели, и вся эта масса угрожает падением. Стены от сырости во многих местах повреждены по разрушении кирпича, а в бывших отхожих местах совершенно обрушились. Снаружи, около колокольни от соборной церкви, контрфорсы потрескались; при входе в денежную кладовую свод выкрошился и стена обвалилась, в самой кладовой над дверями перемычка разрушается, часть свода в пята повреждена, в замке и [...] трещина, в верхней части строения, где была архива Губернского правления, посредине покоя был кирпичный столб, который разобран и половина железной связи унич-

тожена, через що свод осел и повреждён в пятах; над дверями перемычка разрушена; в помещении, прежде занимаемом архивом Казённой палаты, вообще все своды крайне повреждены, и все эти повреждения, можно полагать, произошли от несвоевременности поддержания строения, которое, как заметно, вовсе не имело необходимого ремонта, и в этом случае к разрушению его также мог способствовать и колокольный звон, приводящий в сотрясение целое здание, что доказывают сквозные трещины в капитальных стенах с самого основания оных. Фундаменты этого строения от давности всегдашней в погребях сырости получили ослабление в твёрдости и далеко не имеют уже той крепости, какая должна быть для дальнейшего безопасного существования.

Строение это, находясь в таком расстроеном положении, непременно требует фундаментального исправления, которое будет стоить приблизительно той суммы, какая потребовалась бы на постройку вновь этого здания. Составление сметы на исправление этого здания я полагаю бесполезным, потому что это исправление не обеспечит устойчивости строения, которое, как объяснено выше, повреждено во всех частях [14, арк. 9–10].

Будинок Колегіуму в Чернігові.
Південно-західний фасад.
Фото початку ХХ ст.

До аналогічних висновків Штендер дійшов, оглянувши 31 грудня того ж року й саму дзвіницю:

<...> хотя в верхнем этаже колокольни не имеется значительных повреждений, но во втором этаже над всеми перемичками пролетів имеются трещины, и в одном из них выбита железная связь, и это строение помещено над архивом Казённой палаты, имеющей слабый фундамент, и всё это здание в целом составе, будучи повергнуто значительным повреждениям и ветхостям, требует капитального исправления. А потому, как здание имеет слабое основание, то исправление оного бесполезно, и за устойчивость его ручаться невозможно, стоимость же этих справлений будет раняться приблизительно той сумме, какая бы потребовалась новое сооружение оного [14, арк. 17–17 зв.].

Однак, споруду вирішили зберегти. Відтак, почалися необхідні приготування до її ремонту. 4 жовтня 1849 р. обер-прокурор Святійшого Синоду повідомив Чернігівського єпископа про підготовку кресленника й кошторису з додатками на проведення ремонтних робіт на дзвіниці кафедрального со-

бору в Чернігові [5, арк. 1]. 13 жовтня 1850 р. губернський архітектор М.С. Щитинський перевіряв план і фасад будівлі та вніс необхідні виправлення, після чого надіслав їх до губернської будівельної та дорожньої комісії. Остання за тиждень передала ці документи в духовну консисторію [5, арк. 3–4]. Втім, у листі від 17 березня 1851 р. представники духовенства повідомили, що згідно вимог Департаменту проектів і кошторисів необхідно додатково «доставить разрезы колокольни, на которых было бы показано предполагаемое устройство контрфорсов с объяснением причин необходимости таковых, а в случае значительных повреждений колокольни, то и повреждения эти необходимо показать так же на чертеже» [5, арк. 7–8].

25 квітня 1851 р. кафедральний протоієрей О. Огієвський у своєму рапорті представив підготовлені ним «два разреза соборной колокольни к делу о починке оной» та повідомив, що «чиновника составлявшего смету на починку колокольни г[осподин]на Куцевича он не мог отыскать по не нахождению его в Чернигове» [5, арк. 9–10]. 21 червня 1851 р. кресленики були перевірені та затверджені М.С. Щитинським і повернуті до консисторії [5, арк. 4]. Однак, 31 липня 1851 р. Департамент проектів і кошторисів, після розгляду надісланих документів, виніс резолюцію про необхідність підготовки нових, на яких мали бути позначені «условными красками те части здания колокольни и прилегающей к ней пристройки, которые остаются без изменения и те, которые предполагается изменить для предполагаемого помещения в сем здании церковного причта и приюта странников с расписанием и самого помещения» [6, арк. 1–1 зв.]. Внести необхідні виправлення було доручено М.С. Щитинському [6, арк. 2–3 зв.]. Губернський архітектор 30 листопада 1853 р. підготував відповідний проект «на 1-м листе с журналом освидетельствования колокольни и пристройки на 2-х листах, сметы на 28 [листах], пояснительною запискою на 2-х [листах] и в дополнение о справочных ценах на 4-х [листах] заверенных полициею». При цьому він додав, що «строения эти с каждым годом приходят более в ветхость, и что деревянная крыша на пристройке, от ветхости, безобразит строение и угрожает падением и что с произведением исправлений, означенных в акте и в проекте условными красками и описанных в смете, строение это приведено будет в надлежащую исправность, прочность и благовидность» [6, арк. 4–4 зв.].

Після такого невтішного висновку архітектора для огляду стану дзвіниці та прибудованого до неї корпусу була створена спеціальна комісія у складі дійсного члена Чернігівської губернської будівельної і дорожньої комісії полковника Штендера, губернського архітектора М.С. Щитинського і його помічника – архітектора Поливанова. Члени комісії, оглянувши споруду, у своєму рапорті зазначили:

Колокольня кафедрального Черниговского собора составляет отдельное от собора строение и находится вне церковного погоста за оградой, колокольня устроена в месте с помещением, служившим в прежнее времена трапезою с трапезною церковью существовавшего здесь монастыря; после, по обветшалости внутри и неимению средств к поддержанию в годном состоянии, строение было занимаемо архивами по найму для губернских присутственных мест; в настоящее время, по негодности крыши и повреждению верхних сводов, оно находится в пустье.

В строении оном стены прочны, и, по исправлению внутри, сделанием полов, потолков и печей и устройением новой крыши, с удобством может быть занимаемо для причта кафедрального собора и для приюта паломников, приходящих к мощам св. Феодосия Углицкого, в чём ощущается большой недостаток.

В этом строении и колокольне, по имеющимся повреждениям и недостаткам для исправления их и приведения их в надлежащий порядок, необходимо произвести следующие работы: в подвальной части колокольни существующие своды прочны, но оголены от обвалившейся штукатурки, в нишах стен от влажности и давления земли стенки повреждены разрушением, в дверях и окнах повреждены несколько перемычки, снаружи повреждён цоколь; полагаем весьма удобным пролёты в нишах сделать кирпичною кладкою во всю толщину стены, перемычки в дверях и окнах исправить, а другие сделать вновь, разсветлить окна для освещения подвала, в окна вставить железные решётки, сделать кирпичные полы и оштукатурить своды, а стены и всё отбе-

лить. В цоколе снаружи разломать частями повреждённые кирпичи, не на всю толщину стены, а только там, где повреждены кирпичи, заложить в тех местах фундаменты с расширенными основаниями для поддержания цоколя, и вывести местами контрфорсы в 2 аршина высоту. В подвальной части строения сделать такие же исправления и возобновить существовавший для поддержания свода столб.

В 1-м этаже и 2-м оштукатурить стены, настелить новые полы, сложить печи, исправить лестницы, устроить оконные перемычки и заделать в некоторых местах повреждённые стены. В 3-м этаже колокольни в пролётах заложить кирпичною кладкою до подъёма крыши для уничтожения снежных наносов и через то вредного влияния на карниз в этом этаже, равно в 4-м и 5-м оштукатурить стены, сделать местами вывалившиеся кирпичи, а в 5-м этаже [...] фанаре произвести кирпичную кладку в более значительном объёме, по причине повреждения её громовым ударом в 1841 году, с разноразъединённых [?] в связи кирпичей, сделать новые полы и лестницы. Строение, это как внутри, так и снаружи, исправить в штукатурке и отбелить, крыши исправить и окрасить.

В пристройке заделать местами вывалившиеся кирпичи, оштукатурить стены, сделать печи, полы, оконные переплёты и закладные рамы или [...]. Верхний свод ненадёжный в устойчивости разломать, и на место его устроить деревянный потолок, где балки для скрепления наружных стен положить в наружные стены с железными креплениями и штырями, для чего в стенах просверлить дырки, сделать новые стропила и крышу накрыть железом, всё строение внутри и снаружи и справиться в штукатурке и отбелить, что и положено засвидетельствовать по сему журналу [6, арк. 5–6 зв.].

Підготовлений 25 січня 1854 р. М.С. Щитинським новий проектний кресленник «оказался правильным и вполне удовлетворяющим требованию Департамента» [6, арк. 7–7 зв.]. Але справа й надалі продовжувала залишатися на рівні листування. Тому 7 липня 1854 р. консисторія звернулася з листом до будівельної і дорожньої комісії з проханням повідомити про стан справи з приводу ремонту [6, арк. 11–11 зв.], а за рік – 26 березня 1855 р. просила надіслати відповідного чиновника для нагляду за будівельними роботами на соборній дзвіниці [7, арк. 1–1 зв.]. Однак, лише 8 квітня 1855 р. «наблюдать за работами по исправлению колокольни кафедрального собора в Чернигове и иметь участие в совещаниях с членами учрежденного Комитета, в свободные часы от присутствия и когда не будет других экстренных дел по Комиссии» було доручено М.С. Щитинському [7, арк. 2–2 зв.]. Останній, однак, не поспішав приступати до виконання покладених на нього обов'язків – унаслідок завантаженості іншими справами. Відтак, 15 квітня 1855 р. в справу довелось втрутитись архієпископу Чернігівському та Ніжинському Павлу [7, арк. 7]. Втім, не зважаючи на це, до виконання доручення М.С. Щитинський приступив лише 5 жовтня 1855 р. [7, арк. 11].

27 жовтня 1855 р. губернський архітектор писав, що «при пробивке стен здания, находящегося при соборной в городе Чернигове колокольни, для положения балок, найдены в среднем в горизонтальном положении отверстия, образовавшие пустоту до 12-ти глубиною и до 8-ми вершков шириною, на протяжении 151 аршина, которая произошла от положенных в древности бревен в два ряда для скрепления и связи строения вместо железа, и оные от времени и бывших пожаров уничтожены и в стенах остались пустоты с углем и трухлым деревом» [7, арк. 15–15 зв.]. За його пропозицією, зважаючи на той факт, що споруда вже «приняла осадку и не требует скрепления железом», виявлені пустоти мали бути закладені цеглою [7, арк. 19–20 зв.].

Основні ремонтні роботи були завершені до кінця року й 22 грудня 1855 р. Комітет із ремонту дзвіниці звернувся в Чернігівську губернську будівельну і дорожню комісію з проханням надіслати чиновника для складання звіту в Казенну палату щодо використаних коштів. Призначений для виконання цього завдання дійсний член Чернігівської губернської будівельної і дорожньої комісії Д.П. Гротус 8 лютого 1856 р. засвідчив, що «оные[работы] произведены хорошо и прочно с употреблением материалов должного качества» [7, арк. 25].

Однак, уже за два роки споруда знову потребувала втручання. 23 вересня 1857 р. Комітет із ремонту соборної дзвіниці просив Чернігівську губернську будівельну і дорожню комісію перевірити підготовлені М.С. Читинським «1-е смету на снятие земли для открытия цоколя с трех сторон колокольни и здания; 2-е смету на обделку снаружи цокольной части каменной колокольни и здания; 3-е выписку цен строительных потребностей и 4-е проект» [4, арк. 1–1 зв.]. Зазначені документи були засвідчені 30 жовтня 1857 р. [4, арк. 2–3]. А 6 травня 1858 р. Комітет із ремонту дзвіниці знову просив надіслати чиновників для перевірки результатів ремонтних робіт, що здійснювалися протягом 1855–1857 років. До створеної комісії від духовенства увійшли архімандрит Іларіон, протоієрей Григорій Кошлаков і священник Олександр Юшков [8, арк. 1–1 зв., 2–3], а також представники будівельної комісії Д.П. Гротус і М.С. Щитинський.

Після завершення зовнішніх ремонтних робіт, виникла необхідність поновити «дубовые перекладыны на которых висит большой колокол весом в 700 пудов и также и столбы поддерживающие оные перекладыны», адже кріплення дзвону «от давности и сырости во многих местах погнили, угрожают падением и требуют замены новыми в непродолжительном времени, для избежание опасности» [9, арк. 2–2 зв.]. З цією метою представниками соборного духовенства був створений Тимчасовий будівельний комітет із облаштування в м. Чернігові станка на соборній дзвіниці. Його представники 16 травня 1858 р. звернулися в місцеву губернську будівельну і дорожню комісію з проханням перевірити підготовлений ними відповідний кошторис і кресленник, «прилагаю при сем о повреждениях в станке на котором висит большой колокол весом 700 пудов на соборной колокольни акт освидетельствования от 23 прошлого апреля» [9, арк. 1]. Для проведення необхідних робіт необхідно було: «на материалы 679 руб. 8 коп., работы 230 руб. 65 коп. за подъём колокола весом 700 пуд 20 руб. и производство работ за 45 дней 20 руб. 25 коп. А всего 949 руб. 98 коп.» [9, арк. 2–2 зв.]. Здійснювати нагляд за ходом робіт 5 вересня 1860 р. було доручено помічнику губернського архітектора О.Є. Куцевичу.

Однак, церковний староста О. Сорокін, котрий керував роботами, 2 грудня 1860 р. «встретив затруднения в устройстве станка по тому чертежу в том, что устроивши его таким образом, как назначено по сему чертежу, не будет достаточного пространства внутри колокольни по величине колокола, где устроена лестница для хода на второй этаж к меньшим колоколам, почему для большего удобства тот станок признано устроить в виду, изображенном на прилагаемом при сем чертеже» [10, арк. 3–3 зв.] (рис. 1). 8 грудня того ж року підготовлений О. Сорокіним новий кресленник було затверджено Будівельною і дорожньою комісією з наступною резолюцією: «с устройством по этому чертежу станка для колокола на колокольне Черниговского кафедрального собора представится более свободы к сходу на второй этаж колокольни и, основываясь на

удостоверенни губернського архітектора, що такий станок выдерживая тяжести колокола будет иметь равную устойчивость, как и предполагавшийся станок, по утвержденному Комиссиею в 1858 году чертежу» [10, арк. 5–6 зв.]. Для перевірки виконаних робіт 16 січня 1861 р. була створена відповідна комісія у складі протоієрея А. Страдомського, соборного священника С. Шугаєвського, економа духовної семінарії Г. Дорошевського, до яких 26 січня доєднався М.С. Щитинський. Останній 15 лютого 1861 р. і представив рапорт, що станок «устроенный прочно и согласно чертеж» [11, арк. 4]. Того ж року дзвіниця була потинькована, її покрівля пофарбована блакитною фарбою, а купол і хрест позолочені [20, с. 216].

У 1870-х роках будівлю Колегіуму все-таки було повернуто духовному відомству й пристосовано під житло для соборного духівництва (переважно дияконів, псаломщиків, причетників і сторожів) [17, с. 530–531]. Відтак, змінилася не лише розпланувальна схема всередині споруди, але й були пробиті нові отвори, розтесані вже існуючі, добудована апсида церкви Всіх святих, від чого вона візуально зникла аж до часу реставрації М.М. Говденко в ХХ ст. [2, с. 158]. Після повернення будівлі, представники духовенства звернулися до чернігівського губернатора М.П. Дарагана з проханням про виділення «дворового места» при будівлі Колегіуму. Для цього необхідно було закрити існуючий проїзд на чорний двір губернського правління між дзвіницею та церковним погостом довжиною 19 саж. $1\frac{3}{4}$ арш. і шириною 4 саж. 1 арш. В обмін на це пропонувалося відкрити проїзд із південного боку від Спасо-Преображенського собору через погост. Усі витрати на зазначені роботи духовне відомство брало на себе [17, с. 531].

У 1891 р. під час ремонту соборних храмів, за розпорядженням і «трудами и заботами» соборного старости й чернігівського губернатора О.К. Анастасьєва, було проведено також ремонт дзвіниці: верхній ярус прикрасили колонками з живописом, а купол покрили позолотою. Крім того, західну частину першого поверху корпусу під дзвіницею вирішили пристосувати під книжково-іконну крамницю. Для цього в західній стіні було витесано аркові отвори і прибудований ганок із сіньми у стилі російської архітектури ХVІІ ст. Прибудову прикрасили двоголовими позолоченими орлами. Аркові прорізи з'єднали сіню ганку з колишньою дияконською кварти-

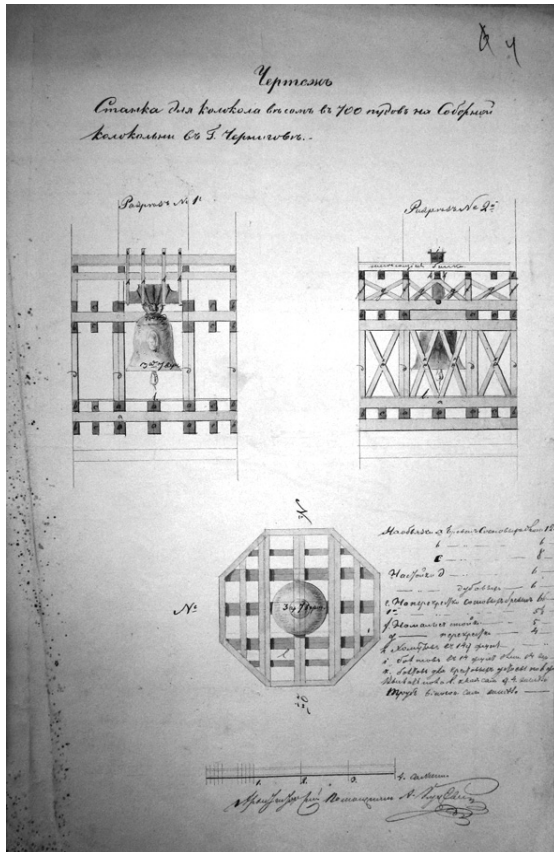

Рис. 1. Кресленник нового станка для дзвону «Борис» (Державний архів Чернігівської області, ф. 179, оп. 30, спр. 140, арк. 4. Оригінал)

рою, в якій і була влаштована іконно-книжкова крамниця. Сама ж квартира при цьому зазнала певної перебудови: в північній і південній стіні були влаштовані високі вікна. Зазначена крамниця проіснувала до 1908 р., після чого її перенесли в інше місце поряд із соборами, а у звільненому приміщенні розмістилася книжкова лавка Братства св. Михайла князя Чернігівського [18, с. 158–159].

На початку ХХ ст., за свідченням кафедрального протоієрея О.М. Єфимова, на другому поверсі будівлі Колегіуму знаходилися квартири кафедрального протодиякона та диякона. У східній частині споруди, в квартирі ризничого диякона П. Крокотюхи, ще простежувалися сліди колишньої церкви Всіх Святих, а в квартирі протодиякона Корсакова – ознаки великої трапезної кімнати. На першому поверсі будівлі, була влаштована просфiрня, при якій проживав соборний диякон В.В. Хмельницький, що доглядав за нею [18, с. 160].

Таким чином, на думку автора проекту відбудови Колегіуму М.М. Говденко, під час руйнувань і ремонтів ХІХ ст. було майже повністю втрачено бароковий декор фасадів. Майже всі рельєфні елементи було стесано, контррельєфні – замуровано, а стіни рівно потиньковані. Бароковий декор фасадів уже не відповідав новим естетичним смакам, оскільки на зміну йому прийшов стиль класицизму з його стриманим декором і прямими геометричними лініями [2, с. 158].

Під час Другої світової війни будинок Колегіуму зазнав суттєвих руйнувань і був відновлений у 50–60-х роках за проектом М.М. Говденко. Постановою Ради Міністрів УРСР № 970 від 24 серпня 1963 р. його було взято на державний облік, а згодом включено до складу Чернігівського державного архітектурно-історичного заповідника (тепер – Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній»). Ця визначна пам'ятка вітчизняного зодчества нині внесена до Державного реєстру національного культурного надбання (пам'ятки містобудування України, охор. № 813).

Джерела та література

1. *Адрюг А.К.* Архітектура Чернігова другої половини ХVІІ – початку ХVІІІ століть / Адрюг А.К. – Чернігів, 2008. – 224 с.
2. *Говденко М.М.* Чернігівський колегіум / М. Говденко // Архітектурна спадщина України. – К., 2002. – Вип. 5. – С. 153–169.
3. Державний архів Чернігівської області, ф. 176, оп. 1, спр. 190, 12 арк.
4. Державний архів Чернігівської області, ф. 179, оп. 2, спр. 47, 4 арк.
5. Державний архів Чернігівської області, ф. 179, оп. 20, спр. 66, 14 арк.
6. Державний архів Чернігівської області, ф. 179, оп. 23, спр. 114, 16 арк.
7. Державний архів Чернігівської області, ф. 179, оп. 25, спр. 33, 29 арк.
8. Державний архів Чернігівської області, ф. 179, оп. 28, спр. 78, 4 арк.
9. Державний архів Чернігівської області, ф. 179, оп. 28, спр. 84, 3 арк.
10. Державний архів Чернігівської області, ф. 179, оп. 30, спр. 140, 9 арк.
11. Державний архів Чернігівської області, ф. 179, оп. 31, спр. 5, 8 арк.
12. Державний архів Чернігівської області, ф. 179, оп. 1а, спр. 2, 36 арк.
13. Державний архів Чернігівської області, ф. 179, оп. 1а, спр. 685, 64 арк.
14. Державний архів Чернігівської області, ф. 179, оп. 1а, спр. 3062, 20 арк.
15. Державний архів Чернігівської області, ф. 179, оп. 1а, спр. 1314, 14 арк.
16. Державний архів Чернігівської області, ф. 179, оп. 1а, спр. 1328, 100 арк.
17. *Добровольский П.М.* Дом при колокольне Черниговского кафедрального собора : (архивная справка) / Петр Добровольский // Прибавление к «Черниг. епарх. изв.» : Ч. неофиц. – 1904. – № 15. – С. 527–531.

18. *Ефимов А.Н.* Черниговские кафедральные соборы златоверхий Спасопреображенский и Борисоглебский священноисторические памятники – храмы XI века, их прошлое и современное состояние / [собор. свящ. А. Ефимов]. Вып. 2, 3 и 4. – Чернигов : Тип. губерн. правления. – 1910. – 198 с.
19. *Травкіна О.І.* До питання про місцезнаходження Чернігівського колегіуму та реорганізацію його в семінарію / Ольга Травкіна // Сіверянський літопис. – 1997. – № 5. – С. 85–91.
20. Чернігівський колегіум / [авт. кол.: Ольга Травкіна (кер.) [та ін.]]; Нац. архіт.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів : видавець Лозовий В.М., 2012. – 237, [2] с.

Тригуб О.О. З історії ремонтів будинку Колегіуму в Чернігові у XIX ст.

У статті висвітлено невідомі епізоди з історії пам'ятки архітектури національного значення – будинку Колегіуму в Чернігові (в XVIII–XIX ст. – соборна дзвіниця). Наведено документи, що описують стан споруди та хід ремонтно-будівельних робіт у XIX ст.

Ключові слова: Чернігів, будинок Колегіуму, соборна дзвіниця, ремонт.

Тригуб А.А. К истории ремонтв здания Коллегиума в Чернигове в XIX в.

В статье освещены неизвестные эпизоды с истории памятника архитектуры национального значения – здания Коллегиума в Чернигове (в XVIII–XIX вв. – соборная колокольня). Приведены документы, описывающие состояние сооружения и ход ремонтно-строительных работ в XIX в.

Ключевые слова: Чернигов, здание Коллегиума, соборная колокольня, ремонт.

Tryhub O.O. From the history of repair the Chernihiv Collegium building in 19 century

Unknown episodes from history of the architectural monuments of national importance – the Chernihiv Collegium building (in the 18–19 centuries – the cathedral belfry) is described in the article. Presented documents covering the state of building and reconstruction work in 19 century.

Key words: Chernihiv, the Chernihiv Collegium building, cathedral belfry, repair work.

[надійшло до редакції: 03.10.2014 р.]

УДК [902(091):069](477.5)«1945/1946»

Анна ЯНЕНКО
(Київ)

Археологічні колекції музеїв Північного Лівобережжя України в 1945–1946 роках у контексті історії музейної археології міжвоєнного періоду

Археологія на теренах УСРР/УРСР протягом 1920–1930-х років розвивалася завдяки науковій діяльності українських учених, які працювали у різноманітних інституціях загальнодержавного, регіонального та місцевого рівнів. Переважна більшість польових археологічних досліджень проводилась саме за участі музейних працівників, у той час як академічні наукові осередки відігравали координаційні, науково-організаційні функції. Розквіт музейної польової археології, який припав на 1920-ті роки, призвів до створення/поповнення різнопланових археологічних фондів понад півсотні українських музейних установ. Трагічні події першої половини XX ст., зокрема репресивна політика щодо української інтелігенції та Друга світова війна, призвели до значних втрат національної культурної спадщини, національної історичної